

МАКРОЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

В.А. ПРЕДБОРСЬКИЙ,
д.е.н., професор, Національна академія внутрішніх справ

Архаїзація власності: консервації процесів розвитку в інституційній сфері

У статті розглядається архаїзація власності як форми її віртуалізації, шляхи запровадження в Україні ефективної структури власності.

Ключові слова: початкове нагромадження капіталу, віртуалізація власності, архаїзація власності, квазіфеодалне право власності на територію.

В статье рассматривается архаизация собственности как формы ее виртуализации, пути введения в Украине эффективной структуры собственности.

Ключевые слова: первоначальное накопление капитала, виртуализация собственности, архаизация собственности, квазифеодальное право собственности на территорию.

In Article archaization regarded as a form of ownership of its virtualization route of administration in Ukraine effective ownership structure.

Keywords: primitive accumulation of capital, virtualization property archaization property, quasi-feudal ownership of the territory.

Постановка проблеми. Процеси деформації (архаїзації) власності, викликані цим масштабні загрози з боку суттєвої тінізації соціально-економічних процесів обумовлюють необхідність пошуку адекватної структури власності, шляхів її системного впровадження. У зв'язку з цим подолання кризової тенденції у відтворенні неефективних прав власності є актуальним напрямом економічних досліджень, засобом поглиблення вивчення природи тіньових механізмів.

Необхідність протидії тіньовій економіці та корупції знайшла відображення у ряді важливих законодавчих, нормативно-правових актах держави, таких як: Закон України «Про заходи запобігання і протидії корупції» (2011), Національна антикорупційна стратегія на 2011–2015 роки (схвалена Указом Президента України від 21.10.2011 №1001), Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо посилення боротьби з організованою злочинністю і корупцією» (2003, №84/2003), проект Державної програми детінізації економіки, Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо детінізації економіки та протидії корупції» (2005, №1615/2005), постанова Кабінету Міністрів України з питань відстеження процесів тінізації економіки та розроблення рекомендацій щодо обмеження її зростання тощо.

Аналіз досліджень та публікацій з проблеми. До вітчизняних досліджень з тіньової економіки відносяться праці В.Д. Базилевича, А.В. Базиліюка, О.І. Барановського, В.М. Бородюка, З.С. Варналія, А.С. Гальчинського, С.О. Коваленка, І.І. Мазур, В.О. Мандибури, В.М. Поповича, О.В. Турчинова та ін. Значний внесок у розробку адміністративно-правових, кримінально-правових, кримінологічних аспектів протидії тіньовій економіці зробили вітчизняні вчені-юристи. У той же час, у зв'язку з недостатнім системним вивченням явища тіньової економіки, звернення до пошуку причинних механізмів детінізаційних процесів, факторів економічного зростання потребують подальшого спеціального вивчення.

Метою статті є подальший розвиток теоретичного забезпечення вивчення сутності тіньової економіки, причин її розвитку на основі дослідження деформації (архаїзації) за-

декларованої вестернізованої структури власності, тінзаційних наслідків її запровадження.

Виклад основного матеріалу. Реалізація власності черговою політико-економічною командою в Україні відбувається шляхом масштабного перманентного тіншового (віртуального) перерозподілу власності і економічної влади. Віртуалізація власності означає системну втрату її функцій – розвиток дисфункційності – відсутність ідентифікації суб'єктів власності, незахищеність прав тощо, а з ними посилення тінзаційних процесів [1]. Як відмічає А.С. Гальчинський, «...такий перерозподіл не пов'язаний, з одного боку, з персоніфікацією власності, з другого, – з отриманням доходів за рахунок ефективної господарської діяльності. Вся суть проблеми зводиться до того, що механізми віртуального перерозподілу власності й механізми утворення додаткової вартості, капіталізації отриманих прибутків та нарощування основного капіталу не лише органічно не доповнюють один одного, а діють фактично у протилежних напрямках» [2, с. 129].

Відповідно до нормативних атрибутивних характеристик діалектики співвідношення гомеостазних та гомеорезних суспільних розподільчих процесів цей перерозподіл повинен був би мати відносні оптимальні, щодо часу і глибини, межі. Маятникова та векторна змінність цих процесів несе з собою руйнівну деформацію, поширення системної віртуалізації інших соціально-економічних відносин.

Масштабні процеси перерозподілу власності і влади є характерними для початкового нагромадження капіталу (ПНК). Таким чином, ці процеси далеко вийшли за часові межі ПНК, що посилює їх руйнівну, тіншову природу.

Початкове нагромадження капіталу (ПНК) – це масштабний історичний процес перебудови суспільного організму, змістом якого є перерозподіл власності – позбавлення власності безпосереднього виробника (перш за все, селянина), перетворення його в найманого робітника, узурпація суспільних засобів виробництва, інших суспільних елементів національного багатства вузькою групою нових суб'єктів власності, перетворення ними цих засобів на капітал; відбувається, як правило, у переважно тіншових, позаправових, силових, у тому числі кримінальних, формах, передусім встановленню капіталістичного способу виробництва.

У розвинутих, адекватних своїй сутності формах процеси ПНК притаманні провідним, локомотивним для даного історичного періоду країнам. Такими свого часу були Нідерланди, потім Велика Британія, у XX – початку XXI століття – США. У залежних країнах, до яких належать Росія, Україна, процес ПНК набуває модифікованих, ірраціональних, перетворених форм, розтягнутий у часі, має властивості періодичного повторення та інверсії, як правило, набуває більш гострих протиріч, зокрема, тінзаційних. У цих країнах процеси ПНК та їх протиріччя виявляються у формі протиріч хвиль незавершеної модернізації, періодичного реформування.

Безпосередніми соціально-економічними засобами сучасного вітчизняного початкового нагромадження капіталу

виступають роздержавлення державної власності і приватизація, так звана «шокова терапія» – масштабне запровадження квазіліберальних моделей ринкового розвитку, широке використання розподільчих засобів перерозподілу власності, в тому числі інфляційного зростання, фінансово-кредитних, бюджетних, цінних ножиць, контрабанди, використання квазіринкових інструментів – бартерних схем, фінансових пірамід тощо. Важливими засобами забезпечення ПНК є соціально-економічні конфлікти, громадянські, міжнаціональні, міжконфесійні війни, які прискорюють процеси перерозподілу власності і поляризації суспільства.

У сучасній літературі досить широко досліджується циклічна природа процесів модернізації, фактори та етапи її економічної динаміки [3, с. 78–82].

Причинами наявності перманентного здебільшого тіншового перерозподілу власності є наявність системної тінзації економіки. Це визначає існування довготривалих інтересів та механізмів, за якими інвестиції в перманентний тіншовий перерозподіл власності дають набагато більші прибутки (доходи), ніж офіційна господарська діяльність. Джерелом зазначених доходів є, здебільшого, не розширення та вдосконалення основних фондів, а їх фактичне «проїдання». У процесі віртуального тіншового перерозподілу власності відбувається звужене відтворення ресурсної бази, а значить, і суспільного багатства загалом. Приватизаційний тіншовий доход, який є метою перманентного перерозподілу власності, формується саме на цій основі. Він утворюється за рахунок зазначеного ресурсу – фізичного зменшення основних виробничих фондів [2, с. 129–130].

Одним із фундаторів неоінституційного підходу Е. де Сото у своїй праці «Інший шлях», дослідивши механізм самоорганізації економічного підпілля, зробив висновки про те, що головною причиною тіншової економічної активності, віртуалізації власності є результат раціональної оцінки витрат законслухняності, коли процвітання компанії в меншій мірі залежить від того, наскільки добре вона працює, і в більшій – від витрат, що обумовлені «підкоренням закону». Підприємець, який краще маніпулює цими витратами або зв'язками з чиновниками, виявляється більш успішним, ніж ті, що стурбовані лише виробництвом [4, с. 178, 189].

Однією із важливих форм віртуалізації власності є її архаїзація, коли у суспільстві під тиском домінуючих систем (у тому числі з постімперськими структурами) в ендогенній сфері країни відбувається селекція в бік саме примітивних форм, які в явній (реальній) чи неявній формі [5, с. 193–194] утримуються у соціальній пам'яті суспільства. Таким чином, архаїзацією соціально-економічних відносин є в умовах граничної нестійкості запуск механізму біфуркації розвитку в напрямі їх примітивізації, коли розвиваються не стільки власне домінуючі (капіталістичні) порядки, скільки такі псевдодокапіталістичні, архаїчні перетворені укладні форми, у тому числі власності, з якими у докапіталістичний період периферійні країни не стикалися чи стикалися лише в обмеженому обся-

зі. У цих країнах капіталістичні відносини вироджуються, регресують у передуючі їм укладні форми, зокрема, побудовані на праві власності на територію. І це, по суті, регресивні форми самого капіталу, які історично не передують самому капіталізму, але виникають з нього внаслідок його ж тиску, ним же самим породжуються. Ці форми становлять величезну частину економічної структури цих суспільств, водночас вони приречені на виштовхування за межі пануючого офіційного (елітного) укладу цих суспільств – провідників впливу домінуючих суспільств. та їх економік, перебуваючи у тіні цього укладу. Іншими словами, щоб у будь-якій некапіталістичній країні міг виникнути сектор сучасного капіталістичного виробництва, інша – більша частина повинна відступити до обцини, перетерпіти архаїзацію, стати більш традиційною, ніж раніше, інтегруватися з більш регресивними, позаофіційними тіньовими формами. «...Капіталізм не може існувати без більш чи менш великої буферної «архаїчної» частини, соками якої він живиться» [6, с. 29].

Таким чином, просування капіталізму у країни із суттєвими залишками традиційного укладу і обцинної пам'яті потенційно посилює в цих останніх закриті, тіньові зони економічного простору, в яких у величезних обсягах здійснюються тіньові процеси. Так, широке використання у тіньовій господарській практиці України форм діяльності, пов'язаних із здійсненням неліцензійної, нелегальної діяльності, ухиленням від оподаткування, відбиває загальну закономірність посилення архаїзації економічних відносин, діалектичного повернення, зокрема, до генетичної пам'яті функціонування натуралізованого, автарктичного, значною мірою слабо пов'язаного з діяльністю держави, селянського суспільства.

Причинами архаїзації, як і наслідками осяжної тінзації економічної діяльності, є будь-який надлишковий субдукційний соціально-економічний тиск на економічні структури традиційного суспільства, не компенсований відповідними захисними механізмами як у вигляді їх прямої експансії в його структуру суб'єктів господарювання, економічного цінового тиску, організаційного досвіду інформаційного тиску, культури, досягнень менеджменту, впливу міжнародних організацій, фінансового капіталу чи посередництва такої експансії у вигляді вітчизняних елітних структур, так і навпаки – зайвою закритістю, сприйняттям домінуючих світових структур як суто ворожих, активною протидією їм в організації макроекономічних процесів, тобто автарктичною побудовою суспільства – зведенням залізного муру проти інтеграційних процесів, лише досягнення необхідного балансу у взаємному збагаченні цивілізаційними досягненнями є оптимальною стратегією трансформації суспільства з мінімальним вантажем тінзаційних процесів при цьому.

Згідно з економічною теорією прав власності власністю є не ресурс (засоби виробництва або робоча сила) сам по собі, а пучок або частка прав щодо використання ресурсу.

У витоків теорії прав власності постали два відомих американських економіста – Р. Коуз та А. Алчіан. У подальшій

розробці цієї теорії брали участь І. Байрицель, Г. Беккер, Д. Норт. Н.С. Ченг, Р. Певзнер та ін.

На думку Р. Коуза, різні суб'єкти після отримання права власності комбінують їх таким чином, щоб передбачуване цими правами діяльність внаслідок прийняття найефективніших рішень, мінімізації трансакційних витрат приносила дохід з найвищою ринковою цінністю. У свою чергу, прийняття ефективних рішень і наявність сильніших стимулів у суб'єкта господарювання щодо співвідношення вигод та збитків від його рішення для іншого суб'єкта залежить від повноти визначеності прав власності. Завдяки цьому, на думку західних учених, відбувається оптимальний та ефективний розподіл ресурсів.

Якщо основними елементами (або «пучками» – за визначеннями Р. Коуза, А. Алчіана та ін.) права власності раніше називалися три базові елементи (володіння, розпорядження і користування), то в сучасних умовах право власності розглядається як володіння «пучком» із 11 таких прав. До них належать: 1) право володіння (або виключного фізичного контролю над матеріальними та нематеріальними благами); 2) право використання (тобто право застосування корисних властивостей матеріальних і нематеріальних благ для себе); 3) право управління (тобто право вирішувати, хто забезпечить ефективне використання таких благ і механізм цього використання); 4) право на дохід (тобто право володіння результатами від використання матеріальних і нематеріальних благ); 5) право на відчуження, споживання, зміну або знищення таких благ, що загалом називається правом суверена; 6) право на безпеку (або право на захист від експропріації благ і можливої шкоди, збитків від зовнішнього середовища); 7) право на передання благ у спадок; 8) право на безтерміновість володіння благом; 9) заборона використовувати блага способом, який завдає збитків довкіллю; 10) право на відповідальність у формі стягнення (тобто можливості вилучення блага для сплати боргу); 11) право на існування інститутів та процедур, за допомогою яких можна відновити порушені правомочності, що загалом отримало назву права на остаточний характер.

Головні і найбезпечніші прояви архаїзації власності виявляються у сфері управління як державного, так і недержавного, у значному загальному зниженні його рівня професіоналізму, розповсюдження кримінальної та напівкримінальної ідеології, антипатріотичних установок, здириництва, хабарництва, посилення в ньому авторитарних, адміністративних, силових методів керівництва, втраті, зняття чи суттєвого зниження адекватного реаліям соціально-економічних процесів рівня адміністративного контролю над багатьма видами економічних процесів. Так, величезний обсяг тіньового виробництва фальсифікованої продукції в Україні пояснюється саме значним погіршенням адміністративного контролю за сферою виробництва та реалізації продукції, зрощуванням інтересів суб'єктів контролю та виробництва, значним відставанням розробки необхідної нормативної ба-

зи, створення відповідної інфраструктури контролю за тінювими проявами.

Існування величезного тінювого ринку алкогольної продукції, на жаль, є не єдиним проявом виробництва фальсифікату, він є тінювим двійником багатьох видів продукції та послуг на національному ринку. Наприклад, суттєві, значні порушення щодо якості виявлені на національному ринку бензину, порушення правил роздрібною торгівлі нафтопродуктами дали підставу для припинення реалізації бензину у 76% підприємств різних форм власності, що перевірялися територіальними органами захисту прав споживачів (всього було перевірено 696 підприємств) [7, с. 2].

Архаїзацією адміністративної діяльності пояснюється й інший болісний для офіційної соціально-економічної структури суспільства процес децентралізації адміністративних функцій, розмивання абсолютної монополії держави на легітимне насилля – створення альтернативних державі центрів влади, насамперед у вигляді організованої злочинності, недержавних військових угруповань.

Архаїзацією власності пояснюється, зокрема, виникнення специфічних кримінальних, напівкримінальних, тінювих квазіфеодалних явищ у системі територіальної влади – власності на територію чиновника адміністративно-територіальної влади, територіальних органів «правопорядку», кримінальної влади, «смотрящих» тощо, функцією яких є реалізація специфічних тінювих прав власності на територію, що встановлює особливий зв'язок між суб'єктом тінювої влади і місцем, на якому він закріпився. Закономірностями виникнення таких суб'єктів як прояву специфічної їх кримінальної самоорганізації є наближеність їх до комплексу тінювих механізмів впливу на підприємницький сектор, що закріплений за даною територіальною одиницею, і можливість застосування оперативних інструментів тінювого керування. До недоліків (щодо тінювих систем) слід віднести те, що тінюве право власності є відносно швидко минулим, прив'язаним до термінів існування даної системи тінювої влади. У цих умовах неможливо робити довгострокові стратегічні капіталовкладення. Звідси – важкість продажу захопленого територіального простору (такий «продаж» можливий лише в межах відповідної територіально-кланової структури).

Архаїзація власності, таким чином, означає зсув всієї соціально-економічної структури у бік більш традиційних, не-транспарентних форм, звуження модерністських засад розвитку, руйнацію їх новітніх форм.

Сучасна держава має будуватися на основі системи власності, якій, з одного боку, відповідають загально-цивілізаційні норми, що тією чи іншою мірою є визнаними у світі; з іншого боку, вона має враховувати умови, фактори, генетичний код, що визначають існування конкретної держави на основі її політичного, економічного і духовного життя як у минулому, так і сучасному та майбутньому, тобто цивілізаційні особливості.

Враховуючи історичні закономірності розвитку вітчизняної економіки, для її розвитку визначне значення має колективна

форма власності з використанням широкої системи державно-приватних партнерств. Процес забезпечення детінізаційних підходів має спиратися на кілька головних напрямів:

– по-перше, вітчизняна економіка для отримання адекватної своєму генетичному коду структури має набути біполярної форми, що означає зосередження на одному полюсі сучасних великих підприємств, що визначають науково-технічний рівень виробництва, на іншому, спираючись на величезний неформальний сектор селянської цивілізації, великої кількості дрібних господарських форм, які повинні бути інтегрованими у розвинуті солідарні кооперативні структури;

– по-друге, формування соборної – солідарної детінізаційної структури вимагає формування функціональних зв'язків великих підприємств не аграрної сфери, гадано торгових фірм з широкою базою дрібних сільськогосподарських підприємств-сателітів;

– по-третє, держава повинна докласти надзвичайних зусиль для допомоги аграрному сектору, насамперед для налагодження всього обсягу зв'язків біполярної інфраструктури, створення розгорнутої мережі її горизонтальних та вертикальних зв'язків, фінансового, інвестиційного, технічного та кадрового забезпечення кооперативного руху; альтернатива цьому – обвальний характер поширення тінізаційних процесів, їх експансія в інші «великі» сучасні сектори економіки, загальна деградація та архаїзація аграрної сфери.

Висновки

Реалізація власності черговою політико-економічною командою в Україні відбувається шляхом масштабного перманентного тінювого (віртуального) перерозподілу власності і економічної влади. Віртуалізація власності означає системну втрату її функцій – розвиток дисфункційності – відсутність ідентифікації суб'єктів власності, незахищеність прав тощо, а з ними посилення тінізаційних процесів.

Масштабні процеси перерозподілу власності і влади є характерними для початкового нагромадження капіталу (ПНК). Таким чином, ці процеси далеко вийшли за часові межі ПНК, що посилює їх руйнівну, тінюву природу.

Однією із важливих форм віртуалізації власності є її архаїзація, коли у суспільстві під тиском домінуючих систем (у тому числі з постімперськими структурами) в ендегенній сфері країни відбувається селекція в бік саме примітивних форм, які в явній (реальній) чи неявній формі утримуються у соціальній пам'яті суспільства. Таким чином, архаїзацією соціально-економічних відносин є в умовах граничної нестійкості запуск механізму біфуркації розвитку в напрямі їх примітивізації, коли розвиваються не стільки власне домінуючі (капіталістичні) порядки, скільки такі псевдодокапіталістичні, архаїчні перетворені укладні форми, у тому числі власності, з якими у докапіталістичний період периферійні країни не стикалися чи стикалися лише в обмеженому обсязі.

Головні і найбезпечніші прояви архаїзації власності виявляються у сфері управління як державного, так і недержавного, у

значному загальному зниженні його рівня професіоналізму, розповсюдження кримінальної та напівкримінальної ідеології, антипатріотичних установок, здириництва, хабарництва, посилення в ньому авторитарних, адміністративних, силових методів керівництва, втраті, зняття чи суттєвого зниження адекватного реаліям соціально-економічних процесів рівня адміністративного контролю над багатьма видами економічних процесів. Архаїзація власності, таким чином, означає зсув всієї соціально-економічної структури у бік більш традиційних, нетранспарентних форм, звуження модерністських засад розвитку, руйнацію їх новітніх форм.

Враховуючи історичні закономірності розвитку вітчизняної економіки, для її розвитку значення має колективна форма власності з використанням широкої системи державно-приватних партнерств. Держава повинна докласти надзвичайних зусиль для допомоги аграрному сектору, насамперед для налагодження всього обсягу зв'язків біполярної інфраструктури, створення розгорнутої мережі її горизонтальних та вертикальних зв'язків, фінансового, інвестиційного, технічного та кадрового забезпечення кооперативного руху; альтернатива цьому – обвальний характер поширення тінізаційних процесів, їх експансія в інші «великі» сучасні сектори економіки, загальна деградація та архаїзація аграрної сфери. Так, наприклад, успішний досвід реформу-

вання економіки Китаю підтверджує необхідність при вирішенні проблеми власності і господарювання спиратися на уяви про біполярну (дуалістичну) природу економік селянських (незахідних) країн.

Список використаних джерел

1. Предборський В.А. Віртуалізація власності як причина поширення тінізаційних процесів в Україні / В.А. Предборський // Формування ринкових відносин в Україні: зб. наук. пр. Наук.-досл. ін-ту Мінекономрозвитку і торгівлі України. – К., 2012. – Вип. 11. – С. 8–12.
2. Гальчинський С.А. Суперечності реформ: у контексті цивілізаційного процесу / С.А. Гальчинський. – К.: Українські пропілеї, 2001. – 320 с.
3. Філіпенко А.С. Економічний розвиток сучасної цивілізації / А.С. Філіпенко. – К.: «Знання», 2000. – 174 с.
4. Сото Э. де. Иной путь Невидимая революция в «третьем мире» / Сото Э. де. – М., 1995. – С. 178, 189.
5. Предборський В.А. Детінізація економіки у контексті трансформаційних процесів. Питання теорії та методології: [моногр.] / В.А. Предборський. – К.: Кондор, 2005. – 614 с.
6. Кара-Мурза С.Г. Советская цивилизация (книга первая) / С.Г. Кара-Мурза. – М.: Алгоритм, 2001. – 528 с.
7. Потребитель. – 2004 (30 янв.). – С. 2.

УДК 336.225.6

В.В. БАЛІЦЬКА,
д.е.н., с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України,
О.В. КОРОТКЕВИЧ,
к.е.н., с.н.с., Інститут економіки та прогнозування НАН України

Корпоративний борг: оцінка впливу на базу оподаткування прибутку та створення резервів*

У статті проаналізовано стан корпоративного боргу, його вплив на формування резервів сумнівних боргів, фонду резервного капіталу та базу оподаткування прибутку підприємств. Виявлено, що пропорції між активами та зобов'язаннями суб'єктів господарювання України не відповідають принципу «обачності», а безконтрольність процесів збільшення корпоративного боргу, відсутність обмежень щодо залучення позикових джерел для фінансування господарської діяльності дає можливість здійснювати списання боргів та зменшувати податкові зобов'язання з податку на прибуток. Запропоновано ввести граничну межу утворення корпоративного боргу, встановити нормативні строки для виконання фінансових зобов'язань з розрахунків за товари, роботи, послуги (не більше трьох місяців), а також скоротити строк позовної давності, загальні норми якої регулюються статтями 256–259 глави 19 Цивільного кодексу України, до

одного року для прискорення розрахунків між суб'єктами ринку, задіяння ресурсів банківської системи для кредитування платіжного обороту з метою суттєвого зниження корпоративного боргу.

Ключові слова: корпоративний борг, фінансова залежність, резерв сумнівних боргів, фонд резервного капіталу, база оподаткування, стандарти бухгалтерського обліку.

В статье проанализировано состояние корпоративного долга, его влияние на формирование резервов сомнительных долгов, фонд резервного капитала, а также базу налогообложения прибыли предприятий. Выявлено, что пропорции между активами и обязательствами субъектов

* Дослідження виконано в рамках НДР «Консолідація державних фінансів України в умовах світової фінансової нестабільності», затвердженої Протоколом засідання Бюро ВЕ НАНУ №6 від 22.05.2013 державний реєстраційний номер роботи 0113U005571.